

Людмила Овсянкіна,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ МОРАЛІ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ (соціально-філософський аспект)

Останнім часом обговорення філософської проблеми впливу моралі, духовних орієнтирів і світоглядних ідеалів на економічну життєдіяльність соціуму стає не тільки актуальною науковою ідеєю, але й центром гострої суспільної дискусії, спрямованої на пошуки балансу між раціональністю, яка стрімко зростає в сучасному соціумі, й мораллю як загальнолюдською цінністю, що має гармонізувати наше суспільство.

Безумовно, моральні цінності виступають важливою з'єднувальною ланкою між суспільством, соціальним середовищем й індивідом, особистістю та її внутрішнім світом. Сьогодні всі сучасні держави знаходяться на шляху стрімкої модернізації та відповідних соціальних змін, поступово вони стають все більш складними і внутрішньо диференційованими системами. Як показує досвід цих країн, підприємництво повільно еволюціонує від примітивних до цивілізованих форм. Його відповідальність перед суспільством тим свідоміша, чим глибше та надійніше воно пов'язане з моральними критеріями та нормами його функціонування, культурними аспектами. Дану проблему упродовж останніх років розробляють вітчизняні та зарубіжні дослідники: В. Кремень¹, Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко², О. Скапенко³, Т. Герет, Р. Клоноскі⁴, П. Козловські⁵, Дж. Равен⁶, А. Сен⁷ та ін. Вчені дійшли взаємного порозуміння в необхідності та користі бізнесу, що ґрунтується на моральних принципах. Традиційний підхід до підприємницької діяльності, в основі якого лежав прибуток як кінцева мета цієї діяльності, а мораль зовсім ігнорувалася, поступово звільняє дорогу сучасному підходу, в центрі уваги якого перебуває соціальна відповідальність як основний моральний критерій діяльності суб'єкта підприємництва.

Будь-який людський інтерес, що з'являється на історичній арені, — економічний, політичний, культурний, релігійний

¹ Кремень В.Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія. — К.: Педагогічна думка, 2008. — 472 с.

² Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. — 2-е вид. — К.: Знання України, 2005. — 580 с.

³ Скапенко О.О. Як назвати нашу кризу? // Сучасність. — 1998. — №1. — С. 80—83.

⁴ Герет Т., Клоноскі Р. Етика бізнесу / Пер. з англ. — К.: Основи, 1997. — 214 с.

⁵ Козловски П. Принципы этической экономики: Пер. с нем. — СПб.: Экономическая школа, 1999. — 342 с.

⁶ Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: Пер. с англ. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.

⁷ Сен А. Об этике и экономике: Пер. с англ. — М.: Наука, 1996. — 160 с.

тощо, — тільки через моральну свідомість й систему моральних відносин отримує виправдання, обґрунтування в якості «дійсно людського» інтересу, який вписується в систему культурних цінностей, створених людством. Але тут і відбувається неминуча розбіжність приватних (індивідуальних) інтересів, моральних цінностей окремих суб'єктів й інтересів і цінностей держави, а також будь-яких соціальних утворень.

Співвідношення раціональності та моралі в економічній діяльності заслуговує на окрему увагу. Це пов'язане із тим, що мета формальної раціональності економічного ринку — можливість співіснування індивідуальних очікувань і претензій на соціальний продукт, а також координація дій в ринковому обміні. Проблема економічного індивідуалізму й формальної раціональності така: що я повинен зробити для ефективного досягнення своєї мети при існуючих соціальних і економічних обмеженнях та умовах, беручи до уваги той факт, що інші люди теж переслідують свої цілі? Якою повинна бути система координації системи цін, щоб ці індивідуальні цілі були реалізованими? Тобто людина постійно ставить перед собою моральне питання: відносно якої з максим моєї поведінки я можу бажати, щоб вона стала принципом всезагального законодавства або всезагальним правилом поведінки? У цьому сенсі суть раціональної економічної поведінки полягає у розумному поєднанні індивідуальних матеріальних і моральних потреб, яке дозволяє людині вільно спілкуватися з іншими, враховуючи їхню свободу. Тільки за такої умови може виникати дійсна координація дій між суб'єктами економічної діяльності, яка приносить прибутки.

Як справедливо зазначає Ф. Хайєк, до найважливіших умов, необхідних для існування морального почуття та моральних цінностей, належить «свобода здійснювати вчинки, коли матеріальні обставини нав'язують нам той або інший образ дій, та відповідальність, яку ми приймаємо, вибудовуючи наше життя за совістю»¹. При цьому дуже важливо, щоб мораль була не «пустим звуком». Адже потрібна відповідальність не перед кимось, а в першу чергу перед власною совістю, що нічого не має спільного із примушенням. Людина має вирішити сама для себе, яким цінностям віддати перевагу і на якому боці опинитися в результаті прийнятого рішення.

Ядром філософії Ф. Хайєка є проблема співвідношення суспільного та індивідуального (приватного) інтересу особистості, системи моральних цінностей індивіда у безлічі потреб суспільства. На думку філософа, оскільки сама по собі шкала цінностей може існувати тільки в індивідуальній свідомості, — вона є обмеженою та неповною. Через це індивідуальні ціннісні шкали людей різні та знаходяться у протиріччі одна з одною, однак він визнає і

¹ Хайєк Ф.А. Дорога к рабству: Пер. с англ. — М.: Экономика, 1992. — С. 157.

той факт, що суспільні цілі часто можуть збігатися з особистими. Тоді колективна діяльність слугує задоволенню як особистих потреб, так і потреб усього суспільства. Особисту свободу та політичну свободу Ф. Хайек не уявляв без економічної свободи, так необхідної в економічному просторі.

Багато в чому близькою у розумінні цієї проблеми є позиція сучасного чеського філософа Я. Паточки, який, характеризуючи своєрідність людської свободи, стверджує, що «людина вільно творить і працює навіть там, де повертається спиною до свободи»¹. Отже, без цієї важливої духовної цінності людина не була б саме людиною, особливо реалізуючи свої економічні потреби та інтереси.

Досліджуючи внутрішні компоненти мотивації людини до економічної діяльності, які включають у себе певні моральні цінності, А. Маршалл², зокрема, говорив про те, що в господарській діяльності, як і всюди, людина піддається впливу особистих схильностей, уявлень про обов'язок і відданість високим ідеалам. Керуючись егоїстичними мотивами, у своїй діяльності вона враховує й егоїстичні мотиви інших. Їй властиві марнославство й безтурботність, почуття насолоди самим процесом гарного виконання справи, готовність принести себе в жертву заради родини і т.д. Усі ці якості і моральні цінності формуються й детермінуються в людині саме в умовах економічної діяльності. На думку А. Маршалла, тільки за допомогою економічної діяльності людина здатна досягти задоволення всіх своїх індивідуальних потреб, одночасно задовольняючи потреби інших.

Польський філософ М. Новак з приводу співіснування моралі та ринку висловлює тезу про те, що ринкова система повинна бути відкритою для участі в ній усіх людей незалежно від їхньої приналежності до тієї чи іншої конфесії³. Кожний індивід має право на прояв своїх моральних і пріоритетів. Суб'єктам ринку необхідно надати повну економічну свободу, так необхідну для розвитку творчості та економічної активності людей. Обмежувати їх означає сприяти стагнації суспільства. Разом із тим М. Новак упевнений, що розумний і досконалий устрій життя людського товариства, який би повністю відповідав християнським заповідям, неможливий. Його нема навіть у церковній ієрархії. Навіть святі, зібравшись разом, не змогли б витримати встановлений ними режим. Усі спроби побудувати економіку на засадах найвищих християнських принципів лише підірвуть як економіку, так і авторитет хрис-

¹ Паточка Я. Негативний платонізм; Вічність та історичність; Єретичні есе про філософію історії / Пер. з чеш. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — С. 35.

² Маршалл А. Принципи економічної науки. — К.: АДС «УМК Центр», 2001. — 216 с.

³ Новак М. Дух демократического капитализма: Пер. с англ. — Минск: Лучи Софии, 1997. — 375 с.

тиянства взагалі. У суспільстві, де прагнуть нав'язувати християнські цінності, виникає їхнє відторгнення. Це пов'язано з тим, що одностайна думка людей з приводу моральних цінностей в умовах плюралізму неможлива.

Польський учений приділяє велику увагу особистій совісті кожного індивіда. Лише здатність та обов'язок прислухатися до власної совісті, співпрацювати з всіма, керуючись принципом свободи, справедливості та власної гідності, є умовою досягнення злагоді в будь-якій діяльності. Суб'єкт економічної діяльності, на думку М. Новака, — це одночасно громадянин держави та шукач Істини, Краси, Доброчинності та Сенсу власного життя. Якщо найважливіші інститути суспільства будуть хоча б формально сповідувати християнське розуміння справедливості та любові до ближнього, то воно ще зможе зберегти певні елементи демократії, ринкової економіки та економічної мотивації.

У цьому контексті актуальними завжди залишаються вчення відомих українських філософів Г. Сковороди та П. Юркевича¹ про внутрішній світ людини та серце як дійсне осереддя людського духу, джерело моральних мотивів поведінки. Українські мудреці високо цінували здатність людини до самопізнання та морального самовдосконалення, що переростає в мистецтво життя. Так, вивчаючи людину як моральну особистість, П. Юркевич вважав, що вона не підпорядкована необхідності сліпо стикатися з людьми й ворогувати з ними на життя та смерть. Адже в житті замало ситуацій, коли людина має робити свідомий вибір. За кожної зустрічі протилежних бажань та інтересів вона має звертатися до моральних вимог справедливості, яка вкаже їй, де й коли вони суперечать благові її ближнього й загальному благові. На думку П. Юркевича, за умови вищого морального розвитку людина дотримується заповіді любові, що спонукає її віддавати у жертву свої особисті вигоди заради блага інших, заради блага загального. Тобто він вважав, що справедливість і любов є головними умовами встановлення миру між людьми, заснування загальної товарищескості й братерства між ними. У бажанні миру й прагненні миру він бачив моральну потребу кожної людини.

Головною визначальною ознакою сучасної економіки є нерівновага її основних елементів. На нашу думку, цей стан пов'язаний із моральним вакуумом, із хаосом, що виникає у свідомості суб'єктів підприємницької діяльності й утворює хаос в їхній економічній діяльності. Ми поділяємо думку представників синергетичної теорії про те, що хаос є не тільки абсолютною ознакою кризової економіки, але й етапом її переходу до стабільності. У цьому аспекті мета суспільства по-

¹ Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. — К.: Знання, 2009. — С. 491–501.

лягає в пошуку найкращого виходу з цього хаосу. Системний метод виходить з положення про те, що поступово в суспільстві акумулюються ті форми і методи розвитку його економіки, що найбільше оптимально підходять для неї й утворюють органічну єдність з мораллю, приводячи суспільство до порядку і соціального прогресу в цілому. У ході свого еволюційного розвитку економіка переходить від менш імовірних подій до більш імовірних. Після усунення хаосу настає порядок, який, у свою чергу, не може існувати постійно, інакше він призведе до зупинки економіки в цілому. Таким чином, не прагнення до ідеальної економіки (якої не може бути ніколи), а постійний пошук гармонії, кращих методів і способів ведення економічної діяльності, які б враховували її моральний аспект, є найкращими факторами досягнення порядку в системі. Залежно від типу організації системи економіка є складною нелінійною системою, зі своєю структурою і логікою розвитку. Складні елементи структури, утворюючи єдність, перебувають у постійній взаємодії, що веде до її самоорганізації. Ця складна система містить у собі безліч елементів, від зміни яких залежить розвиток системи в цілому. Ось чому мораль у цьому аспекті є невід'ємним компонентом економіки і розглядається нами як одна з детермінант економічних відносин. Суспільство, нездатне знайти нові шляхи і засоби оптимального розвитку економіки на основі моральних норм та ідеалів, стає інертним і непродуктивним.

Західні економісти М. Алле, А. Сен, У. В. Хайнс, Л. Якокка розглядають економіку як морально-духовне середовище взаємодії між учасниками економічної діяльності. Її ефективність прямо пропорційна якості моральності його суб'єктів. Так, М. Алле стверджує, що «це міф, начебто економіка ринків може бути результатом стихійної гри економічних сил і політики потурання. Реальність полягає в тому, що економіка ринків невіддільна від інституційних рамок, у яких вона працює»¹. Під інституційними рамками М. Алле має на увазі не тільки політичну систему, судову тощо, а й систему моральних принципів, що існує у суспільстві й розповсюджується на всі сфери суспільної життєдіяльності. Вчений вважає, що в демократичному та гуманістичному суспільстві найвищою цінністю є людина. Разом із тим економіка, будучи частиною соціального цілого, не може бути самоціллю. Її основна мета — задоволення людських потреб. Важливою умовою задоволення різноманітних потреб людини є, насамперед, її мораль. Говорячи про моральні норми нашого часу, М. Алле має на увазі, перш за все, волю та гідність людини, забезпечення соціально припустимих умов у суспільстві при важливій, але чітко визначеній ролі державних інститутів.

¹ Алле М. Экономика как наука: Пер. с франц. — М.: Наука для общества, РГГУ, 1995. — С. 19.

Головним суб'єктом економічних і моральних відносин є людина. Саме вона розумно поєднує в собі матеріальні та моральні ідеї. Людина є метою та вищим смислом існування економіки. А це означає пріоритет людини над суто економічною доцільністю, моральних загально-гуманістичних цінностей над економічними засобами їх досягнення. Вступаючи в економічні відносини з іншими людьми, вона повинна постійно робити моральний вибір між способами отримання матеріального прибутку, оцінювати вчинки інших і себе, використовуючи моральні критерії діяльності.

Свого часу ще М. Вебер стверджував, що суспільству, щоб стати капіталістичним, потрібно мати особливий тип свідомості, людей із особливим складом думки й поведінки, із особливим типом моральних цінностей¹. Наявність цих цінностей він вважав необхідною передумовою розвитку капіталістичного суспільства. Ця передумова залишається важливою і для існування сучасного раціонального ринкового господарства. Саме воно вимагає особливого «духу», про що писав М. Вебер. В основі цього «духу» лежала етична програма Б. Франкліна, де важливе місце займали такі якості підприємця, як його порядність, пунктуальність, чесність, скромність, працездатність, ощадливість, професіоналізм, раціоналізм.

Автор теорії етичної економії П. Козловські² відстоює думку про те, що економічна раціональність не просто спрямована на отримання матеріального прибутку. Вона має на увазі, що всі дії індивідів обумовлюються певними моральними цінностями. Економіка не може бути вільною від моралі. Вона не тільки керується об'єктивними економічними законами, а й визначається людьми, у бажаннях і виборі яких завжди є сукупність норм, установок, а також моральних уявлень. Дії людей підкоряються складним принципам, і ті, що стосуються економіки, становлять лише певну частину. Ця теорія прагне до цілісного розуміння, роз'яснення та оцінки людської діяльності та її координації перш за все у господарстві та в економічному просторі. Вона обґрунтовує положення про необхідність системного аналізу економічної життєдіяльності з позиції впливу звичаїв і культури споживання на зміни в економіці. Основна теза теорії полягає у тому, що культурно-етичні чинники відіграють усе помітнішу роль у розвитку господарства народів. П. Козловські вважає, що етична економія являє собою теорію ідеальних моральних норм господарювання. Її роль він бачить у виробленні норм формування переваг і координації ціннісних переваг і діяльності, що повинні бути значимі в умовах ринку. Це пов'язано із тим, що чиста економіч-

¹ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. — К.: Основи, 1994. — 261 с.

² Козловски П. Принципы этической экономики: Пер. с нем. — СПб.: Экономическая школа, 1999. — 342 с.

на теорія не може обійтися без етичної і культурної економії, оскільки економічна діяльність завжди підлягає одночасно також етичним і культурним цілям, нормам і очікуванням певної поведінки. Етичний аспект економії визнає в якості головного господарського принципу не тільки прагнення до збагачення, але й вимагає врахування всіх спонукань і мотивів діяльності суб'єктів ринку. Головним завданням тут є здійснення поставлених цілей з найменшими витратами, а людина та суспільство об'єднуються з економікою через моральні цінності цілераціонально відповідно до всіх індивідуальних цілей, поєднуючись при цьому за допомогою цінових сигналів у єдиний ринок. Німецький філософ стверджує, що ціннісно-раціональні дії можуть відбуватися і без примушення, якщо ці цінності є загальнознаними, однак критерії їхньої раціональності визначаються вже з об'єктивованих цілей.

Досліджуючи синтез етики та економії, П. Козловські стверджує, що етика повинна поєднувати в собі як мораль (яка носить нормативний характер), так і фактичні традиції та звичаї того чи іншого суспільства. Мораль має бути суб'єктивно прийнятою та ствердженою індивідом. Тільки тоді вона може впливати на його соціальну діяльність, економічну тощо. Мораль він називає головною причиною індивідуальної й соціальної діяльності людини. Мораль, на думку вченого, це не ще один аспект поряд із іншими, а певний спосіб сприйняття перспектив та аргументів наук, спосіб їхнього упорядкування та оцінювання, а також їхнього перетворення на щось практично дієве. Таким чином, П. Козловські доводить дієвий характер моралі, наголошує на її визначальній ролі в економічних відносинах.

К. Хоман і Ф. Бломе-Дрез — сучасні представники економічної етики — підкреслюють, що у центрі етики підприємництва знаходиться головне протиріччя — між моральною свідомістю підприємця та внутрішньою логікою підприємницької діяльності¹. Мораль, на думку авторів, не повинна гальмувати розвиток економіки. Головним завданням економічної етики (або підприємницької етики) вони вважають пошук моральних норм або ідеалів, які можуть мати значення в умовах сучасної економіки та суспільства². Ці норми та ідеали обумовлюють орієнтацію дій людини на моральні цілі та ідеї й подальший інноваційний розвиток моралі у суспільстві. Тому підприємцю слід сконцентруватися на професійній діяльності, реалізуючи у ній свої моральні прагнення згідно з нормами та законами. Вчені стверджують, що економічна та підприємницька етика має по можливості уникати моралізування, апелювання та висування постулатів. Її головним завданням є «...розрізнення

¹ Политическая и экономическая этика: Пер. с нем. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. — 368 с.

² Там само. — С. 182.

між рамковим порядком та діями у межах рамкового порядку»¹.

К. Хоман і Ф. Бломе-Дрез порівнюють роль моралі в економічній життєдіяльності із правилами гри у спорті. По-перше, правила повинні бути для всіх однакові; по-друге, вони мають бути відомі для усіх та визнаватися ними; по-третє, правила необхідно впроваджувати; по-четверте, необхідно, щоб існувала достатня кількість сильних конкурентів, які б хотіли виграти. Ці правила мають підтримувати певну стабільність у часі, щоб відповідати своїй меті. Важливим підсумком авторів, на наш погляд, є думка про те, що правила (норми) в економічному просторі мають формуватися так, щоб стала можливою справедливість, а значить й індивідуальна моральна поведінка суб'єктів економічної діяльності.

Отже, аналіз наведеного матеріалу приводить до висновку про те, що економіка є не тільки сферою обміну та виробництва, але одночасно й морально-психологічним, соціально-духовним простором, де людина здатна реалізовувати всі свої моральні потреби й інтереси, виражати почуття та ідеї. Економіка являє собою сферу, в котрій її суб'єкти прагнуть виконати свої моральні зобов'язання (відповідальність), які вони мають перед суспільством. Адже поведінка людини завжди носить ціннісно-раціональний характер. Із ускладненням соціально-економічного стану суспільства у свідомості соціуму починає легко утворюватися вакуум, заповнити який намагаються механічним насаджуванням не найкращих західних зразків та цінностей.

Передові країни Європи, Америки та Азії теж проходили певні складні етапи в своєму розвитку. Але вирішення складних соціально-економічних проблем завжди полягало у звертанні до надбань культури, складовою частиною якої є мораль, духовні цінності, традиції й звичаї свого народу. Для економічної культури України найоптимальнішим було б гармонійне поєднання найсуттєвіших принципів, ознак західної і східної традицій: західний раціоналізм і прагматизм та конфуціанство, що сповідує внутрішню моральність людини, колективізм, споконвічну схильність людини до добра, виконання свого морального обов'язку та визнання існуючого світу як найкращого. Однак формування такої культури може відбуватися не на базі повного руйнування, а за умов поєднання давніх і сучасних традицій своєї держави. Процес «раціоналізації» та «модернізації» світу має бути узгодженим із найглибшим рівнем людського спілкування, в якому коріняться закони моралі. Безумовно, економічна культура сприяє підвищенню людської особистості. Вона знаходить свою реалізацію у повсякденній

¹ Политическая и экономическая этика: Пер. с нем. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. — С. 190.

економічній життєдіяльності та усвідомлюється людиною лише в міру її загальнокультурного розвитку. Таким чином, дотримання моральних канонів в економічній діяльності слугує розвиткові культури суспільства в цілому, а також загальному прогресові цивілізації.

Економіку не можна розглядати окремо без економічної культури. На реальне економічне життя суспільства має вплив реальна людина, яка створила це життя. І всі негативні сторони цього життя треба пов'язувати саме з діяльністю реальної людини, з її світоглядними, моральними орієнтирами, які сприяли створенню цих суспільних відносин. Таким чином, мораль як частина економічної культури суспільства в цілому свідчить про результати економічної діяльності людей, про сформованість у них моральних норм, правил, зразків і стандартів економічної поведінки. У цьому плані вона визначає ділові відносини між людьми, регулює економічну діяльність суб'єктів економіки, а також відносини людини із суспільством. Як частина економічної культури суспільства вона закладає основи економічної поведінки суб'єктів ринку. У культурному контексті вона є базисом морального кодексу такої поведінки, яка не просто забезпечує економічну ефективність, але й певний моральний порядок, деякий канон, заснований на відомому моральному авторитеті, моральних зобов'язаннях, свободі, відповідальності, розмежуванні між «Я» та прийнятими соціальними ролями. З наведеного матеріалу можна зробити висновок, що економічні відносини стосуються не тільки виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ, але й глибинних елементів економічної свідомості, яка детермінується мораллю суспільства й окремої людини.

Кожному якісно-новому етапу в розвитку економічного прогресу життя суспільства завжди передують глибокі зрушення перш за все в суспільній свідомості, а саме — в системі мотивації економічної діяльності. Моральна мотивація в даному аспекті є важливим духовно-моральним феноменом економічної діяльності людини. Дослідження та визначення мотивів економічної діяльності особистості — справа дуже суб'єктивна, можна сказати, делікатна, яка залежить від багатьох факторів. Вибір мотивів діяльності визначається, зрештою, першочерговими потребами, що виникають у людини, але можна із впевненістю сказати, що соціальні і моральні потреби повністю не втрачають свого вирішального значення в цьому процесі. Моральні мотиви економічної діяльності не можуть цілком замінити собою матеріальні (економічні) інтереси, плани та очікування. Ці мотиви об'єднані у людській свідомості і не можуть існувати один без одного. Проте вони можуть відігравати різну роль в економічній поведінці особистості. У кожному суб'єкті економічної діяльності можлива наявність усієї сукупності матеріальних та моральних мотивів. Тільки

одночасна реалізація матеріальних і моральних мотивів до економічної діяльності є природним станом особистості. У цьому вона являє собою фізичну і духовну єдність. Саме така соціально-економічна єдність забезпечує найбільшу ефективність економіки.

Стаття присвячена проблемі впливу моральних цінностей на економічну діяльність людини, складному співвідношенню індивідуальних і суспільних цінностей, кінцевою метою якого має стати стабілізація соціуму. Особливу увагу приділено дослідженню економічної свободи як складової індивідуальної свідомості підприємця і необхідної умови сучасного економічного простору.

Ключові слова: система моральних цінностей, економічна життєдіяльність соціуму, економічна свобода, економічна мотивація.

The article is devoted the problem of influencing of moral values on men's economic activity, to difficult correlation of individual and public values, the ultimate goal of which stabilization of society must become. The special attention is spared research of economic freedom as component individual consciousness of businessman and necessary condition of modern economic space.

Keywords: system of moral values, economic vital functions of society, economic freedom, economic motivation.

*Стаття надійшла до редколегії 11.10.11,
прийнята до друку 09.02.12.*